

Vid sekelskiftet

Det medförde sig stora förändringar när skogarna i de avlägsna delarna av Norrland "övergick i ett slag från att hava varit en tillgång, som endast kunnat nyttiggöras i jordägarnas egen naturhushållning, till att bliva ett förmögenhetsobjekt, som lämnades god avkastning och som lätt kunde utbytas mot penningar"¹. Medan område för område höggs och vinsterna fyllde skogsägarnas och regeringens kassor, började långsamt andra röster att höjas. De fordrade en ändring i inställningen till livsrummet skog, både med hänseende till ekonomins och till naturskyddets krav. Bekymret om skogens produktionsförmåga efter "misshushållning med skogstillgångarna under 1800-talet"², särskilt i de känsliga norrländska delarna av landet, ledde fram till den första skogsvårdslagen 1903.

Man började även oroa sig om djurvärlden, växtarter och om bevarande av "åtminstone karakteristiska bilder av vår ursprungliga natur"³. Redan 1880 föreslog den svenska upptäcktsresaren A. E. Nordenskiöld, den "ryktbare polarforskaren"⁴ att man skulle avsätta speciella "riksparker" i Norden⁵. Givetvis var han påverkad av avsättandet av den berömda amerikanska Yellowstone National Park som skapades 1872.

För att naturskyddstanken skulle komma att bryta igenom i svensk lagstiftning, behövdes ytterligare 24 år och en tysk professor, Hugo Conwentz från Danzig, som kom med idén att skydda delar av vad som han kallade för "det naturliga landskapet".⁶ Riksdagsmannen, lektorn och en av grundläggarna till Svenska naturskyddsföreningen, Karl Starbäck, initierade därpå en motion till riksdagens andra kammar att ta hand om naturminnesmärken. Kungliga vetenskapsakademien kunde vinnas för tanken, och så ledde utvecklingen till slut efter den vanliga steniga vägen genom utskott och kommittéer till att två nya naturskyddslagar kom fram: Lagen om "naturminnesmärkens fredande" och de nio nationalparkerna Abisko, Stora Sjöfallet, Sarek, Pieljekaise, Sonfjället, Garphyttan, Ängsjö, en mindre del av Gotska Sandön och ett mycket liten område bevuxen med barrskog: Hamra nationalpark.

Vilken vikt har då avsättningen av denna egentligen obetydliga yta i en ganska folktom del av södra Norrland för naturskyddstankens utveckling i lagstiftningen i Sverige?

Vegetation och geografi

Hamra nationalpark, som ligger i kronoparken med samma namn omfattar idag 27 hektar i Gävleborgs län, i "Dalarnas nordostliga hörn, ... belägen på östliga sidan af vattendelaren mellan Ljusnan och Dalälven"⁷. Ett naturreservat på 128 hektar omger

¹ Nils Schager 1928, s.1403f

² Nationalencyklopedin, band 16, s.550

³ F. Aminoff 1928, s.1514

⁴ *ibid.*, s.1515

⁵ Sveriges Nationalparker, s.9

⁶ *ibid.*

⁷ G. Andersson & H. Hesselmann 1907, s.37

nationalparken som skyddszon. När nationalparken avsattes 1909 inneslöt den 20 hektar produktiv urskogsmark, 7 hektar mossar och 1 hektar vatten⁸. "Ett reservat med en så liten areal avsatt idag hade säkert inte fått status som nationalpark"⁹. Men efter en mycket citerad mening av Carl Odertz ställde man "inte alltför överdrivna krav på statsmakternas yrvakna intresse för naturskyddet och det var kanske lyckligast så. Annars hade kanske det hela gått i stöpet"¹⁰.

Skogen räknas till den mellanboreala zonen. Berggrunden består av rätansgranit men är överlagad av morän av samma material. Moräntäcket är mäktigt och delvis starkt blockigt utformat som två "åsar, skilda från varandra genom en myrsänka"¹¹. Barrskog dominerar hela arealen. Gran anträffas på friskare och tall på mer torra marker. Oerhört mycket liggande ved är kanske nationalparkens karaktärsmärke, mestadels av döda tallar. Jämte barrträden är några sälgar, björkar och enstaka rönnar, de enda lövträden i parken. Omkring den gamla nationalparken förekommer, karakteriserade av olika rikedom i näringsämnen, huvudsakligen myrmark.

Kultursamhällen: människornas påverkan

Hamra kronopark ligger i Orsa finnmark. Befolkningen i den 37 000 hektar omfattande kronoparken "har aldrig varit synnerligen talrik"¹². Man påträffar därför bara fyra byar inom Kronoparken: Tandsjö, Fågelsjö, Fallnäs och Sjöandan, varav Tandsjö syns vara den äldsta.¹³ "De första nybyggarna kommo till Tandsjö på 1500-talet och invandrade från Savoliks; Perkerialajnen, Anti Hänninen och Ol. Närinen voro deras namn. De födde sig förnämligast af fiske och jakt, därvid de i giller, som kallades 'rensdrag' fångade renar, och i 'stockor' togo harar och fågel, råg odlades också på svedjor"¹⁴. Dessutom flyttade finnar in från Värmland. Omkring 1671 anlades den yngsta av de fyra byarna, Fågelsjö.¹⁵

Beroende på de hårda klimatiska förhållande som gjorde jordbruket besvärligt och osäkert och på finnarnas gamla traditioner, som "skogsfolket, jaktens och fiskets folk, som lefvat sitt ensamma lif här uppe i de stora skogarna i tre århundraden och hvilkas förfäder i årtusenden före dem i grunden gjort bekantskap med samma slags skogar på Finlands och Norddrysslands oändliga moränmarker"¹⁶, var förändringen av skogen marginell. "Rasens lif har förflutit i skogen; gjorde sveden någon gång ett hål i densamma, kom den snart åter blott tätare och kraftigare än förut"¹⁷. "Den odlade marken utgjorde sålunda blott 121 hektar eller icke fullt 0,3% af hela området areal; detta efter boråt 300 års människoarbete!"¹⁸ Siffran fastställdes år 1884 och inräknade både byarna och fäbodarna.

⁸ S. Jerdén 1977, meddelande, s.1

⁹ ibid.

¹⁰ C. Odertz 1961: Hamra, s.1

¹¹ ibid, s.4

¹² G. Andersson & H. Hesselmann 1907, s.51

¹³ ibid., s.50

¹⁴ Albrekt Segerstedt i: G. Andersson & H. Hesselmann 1907, s.50

¹⁵ G. Andersson 1904, s.300

¹⁶ ibid., s.304

¹⁷ ibid. 304f

¹⁸ G. Andersson & H. Hesselmann 1907, s.51

Dessutom finns tyvärr bara antaganden om att tallskogen, som nu är på slutet av omloppstiden och avlösts av gran, har kommit upp efter en brand på 1690-talet. Branden anlades sannolikt av finnarna för svedje. Men eftersom inga särskilda spår av mänsklig påverkan kan upptäckas efter svedjebruket, utgår Domänverket och forskare att kronoparken består av "urskog ... inte tu tal om det fast den inte är äldre än ungefär 260 år"¹⁹ år 1904.

Under 1870-talet kom de första skogsköparna till finnmarken. Redan 10 år senare anlände statliga lantmätare och delade upp hela gamla finnskogen. Bönderna fick sin del, men de största andelarna gick till kronan, Hamra kronopark hade bildats. Därför började avverkningen i Hamra kronopark förhållandevis sent jämfört med andra stora skogsområden i Norrland, och därför skedde det planmässigt: först utfördes en uppskattning, som följdes av en hushållningsplan. Man tog även stor hänsyn till föryngringskapacitetet av de få ännu fruktbara fröträden. "Urskogen är en gammal herre, som ej tål hastiga rubbningar eller våldsamma amputationer, utan endast en varsam behandling, om han ej helt enkelt skall gå bort utan afkomma".²⁰ Ändå blev stora områden ej påverkade, så att man inte kan hitta "stubbar eller andra märken" av människornas inverkan.²¹

Det speciella med Hamra

Faktiskt ansågs på den tiden att en nationalpark existerar i första hand för ekonomiska och vetenskapliga ändamål och inte för att man ska njuta av dess estetik.

Domänstyrelsen och de involverade forskarna betraktade det skydde området som lämpligt för att följa förändringar i det skogliga växtsamhället och marken under naturliga förhållanden. Framför allt upplysningarna om skogens tillväxt innan skogsbruket anlände, alltså "om urskogens produktionsförmåga"²², var de ganska praktiska förhoppningarna, som ledde till nationalparkens grundande. Dessutom nämner A. J. E. Lönnberg "ett tydlig utbildadt och biologiskt intressant försumpningsområde med vitmossa och luxurierande björnmossa" och en liten "skålförmig tjärn, som tydligen bildats genom att vitmossa vuxit upp och dämt för utloppet", men såg sig dessutom tvungen att bedöma vegetationen i allmänhet som "torftig".²³ Författare som Henrik Hesselmann och Gunnar Andersson var i stort sett av samma åsikt. Faunan ansågs inte heller vara synnerligen betydande. Med tiden upptäcktes att faunan i parken inte var så fattig som man trodde vid början av 1900-talet: Anton Jansson och Oscar Sjöberg undersökte insektslivet i nationalparken 1927-1930.²⁴ Den erbjöd med sina "vindfällan samt torr och torkade skog ... oftast goda yngelplatser för skalbaggar, varjämte parkens belägenhet just i sydkanten av det stora norrländska innerskogsområdet bör kunna göra den intressant som studieobjekt för insektsgeografer".²⁵

¹⁹ G. Andersson 1904, s.4

²⁰ *ibid.*, s.309

²¹ E. Geete 1949, s. 214

²² G. Andersson & H. Hesselmann 1907

²³ A.J.E. Lönnberg 1912, s.74-76

²⁴ andra källa E. Geete 1949: år 1937

²⁵ C. Odertz 1961, s.8

Entomologerna "samlade 616 insektsarter, varav 450 skalbaggar av vilka en del ganska sällsynta". Även nya arter har upptäckts, också okända i Sverige.²⁶

Befolkningens relation till urskogen

Å andra sidan fanns där tydligen ganska ovetenskapliga, känslofulla grunder för att skydda en typisk nordsvensk barrskog. I sin uppsats "En månad i Hamra kronopark" skildrar Gunnar Andersson sina intryck av skogsvidden i färgade ord: "[Tallskogen] är glad och ljus, luftig och lättgenomtränglig ... solen strömmar in i breda knippen ... Tallen och tallskogen bli alltmer symbolen för den svenska naturen och den svenska lynnet och vackrare symbol än den nordiska tallen i dess mest typiska form, cylindrisk, högvuxen, brunstammad och elegant kan ej givfas åt den svenska folklynnets mest sympatiska drag".²⁷

Andersson och Hesselmann befarade att deras generation kanske skulle vara den sista som kunde studera äkta urskogar och beskrev noggrant vegetationen i sin uppsats. De var övertygade att "mången nuvarande och helt säkert än flera af framtidens svenska skogsmän med nöje skola läsa en redogörelse för hur det svenska skogslandet en gång såg ut". De betraktade Hamra även som "det märkligaste skogsområde, som inom Sveriges egentliga skogsområde ännu torde finnas".²⁸ I en skrivelse av konungen Gustaf V anmärks att nationalparken som skulle grundas, räknas till "naturminnesmärken å kronans mark"²⁹. Detta tyder på en viss uppkomst av icke ekonomiskt intresse av naturen i sitt oförstörda tillstånd även i regeringskretsar, vilken som förut bara sågs som exploaterbar resurs.

Grundandet av nationalparken

Vetenskapsakademien fattade beslutet om nationalparken Hamra efter det att några vetenskapliga exkursioner hade företagits, framför allt av skogsinstitutet och skogsförsöksanstalten. Sakkunniga tillsattes av Kungliga Jordbruksdepartementet som fann att 20 hektar var nog för att nå målet, men innebar "minsta möjliga ekonomiska uppoffring för staten".³⁰ Efter det att "konungens befallningshavande i Gäfleborgs län, kammarkollegium och domänstyrelsen ej haft något att erinra häremot"³¹ fick professor A. J. Einar Lönnberg, intendenten vid Naturhistoriska riksmuseet, i uppdrag att utvälja ett lämpligt område inom kronoparken. "Med anledning af det intresse, som det måste erbjuda både från vetenskaplig och praktisk synpunkt att kunna studera den fortsatta utvecklingen af en af människan relativt obetydligt eller alls ej påverkad barrskog inom södra Norrland, hemställde undertecknad såsom medlem af vetenskapsakademien natursskydds kommitté år 1905, att ett område inom Hamra kronopark borde föreslås till nationalpark".³² Lönnberg som var en betydande biolog

²⁶ E. Geete 1949, s.217

²⁷ G. Andersson 1904, s.311

²⁸ G. Andersson & H. Hesselmann 1907, s.35

²⁹ Gustaf V, 5.maj 1911

³⁰ A.J.E. Lönnberg 1912, s.72

³¹ *ibid.*

³² *ibid.*

och sedan studietiden i Uppsala bekant med den tidigare nämnde Karl Starbäck, hittade en areal som var "så orördt som möjligt af människohand och tillika ... [ligger] ej allt för långt afsides för att kunna tjäna för studieändamål".³³

Förvirring uppkom eftersom detta område visade sig vara lite större än de tillåtna 20 hektar, nämligen 20,95 hektar, med reservation för att en ny, noggrannare karta över storleken skulle ritas av skogsinstitutets elever. Detta kunde ske "lämpligen utan kostnad för statsverket" på det här sättet.³⁴ Han försökte att tolka de beslutade 20 hektaren bara som skogbevuxen yta utan att räkna med myrmarken. Men när nya kartor visade att parken blev till sist 23 hektar och 66 ar stor, förordade Gustaf V 1911 en förminskning till "19,95 hektar med urskogen bevuxen mark".³⁵ "Beträffande den fastställda arealens storlek kunna ju delade meningar råda, och den förmenta njugheten härvidlag har nog även kritiserats ... Ekonomiska hänsyn torde nog även i detta fall ha varit berättigade, ty 20 hektar kraftig timmerskog i detta tämligen förmånliga läge innebär t.o.m. för svenska staten en uppoffring."³⁶ Lönnberg höll trots allt för ytterst viktigt att "ännu i oräknade år an liten bit av denna präktiga tallskog skall få stå orörd i sin kärftva ståtlighet".³⁷

Idéerna ändrar sig

Men så småningom ändrades funktionen av nationalparken, från såväl vetenskapligt som ekonomiskt grundat intresse till ett mer annorlunda perspektiv. "Numera anser man emellertid att parken kan ge även en estetisk upplevelse".³⁸ Erik Geete tyckte 1949 att "ett fredat naturskyddsområde har helt visst ur flera synpunkter sin betydelse. Man skulle ju kunna önska, att många, många naturvänner fingo njuta av ostörd natur i en oas som denna.... Den berömde Enköpingsläkaren Westerlund yttrade en gång, att 'en dag tillbringad i Guds fria natur är ofta nog lika nyttig som en god predikan'".³⁹

Under den senaste tiden är hänsynstagande till biologisk mångfald av betydelse: nationalparker som "banker för genurser och naturvetenskaplig kunskap ... genetisk information ... [och] ekologisk balans".⁴⁰ På grund av förändrade betydelsen av nationalparken började man fundera över en utökning. "Hamra nationalpark hör till de parker, vars framtida status har diskuterats. Anledningen är parkens ringa areal".⁴¹ Även statusen som nationalpark ställdes därför i fråga.

Stora lokala protester i kommunerna omkring parken uppstod. Framför allt var de motiverade av hänsyn till turismen och så övertygande att en minskning av Hamras status som nationalpark gör dess betydelse inte rättvisa.⁴²

³³ ibid.

³⁴ ibid., s.73

³⁵ Gustaf V, 5.maj 1911

³⁶ E. Geete 1949, s.218

³⁷ A.J.E. Lönnberg 1912, s.77

³⁸ S. Jerdén 1977, meddelande, s.1

³⁹ E. Geete 1949, s.216

⁴⁰ Nationalencyklopedin, band 14, s.43

⁴¹ L. Schotte 1981, framställning, s.1

⁴² Rolf Löfgren, 17.april 1997, muntlig

“För att ge turisterna bättre utbyte av ett besök och öka områdets vetenskapliga värde får jag föreslå följande: Parken utvidgas ... härigenom med ungefär 30 ha produktiv mark, 80 ha mossmark och 8 ha vatten”, som betydde tillförande av Svansjön, vattenareal i öster och ett vidsträckt myrsystem⁴³. Domänverket stimulerade 1981 att en utvidgning till sammanlagt 156 hektar skulle genomföras. Fastän naturvårdsverket bads att “snarast möjligt vidta erforderliga åtgärder för att Hamra nationalpark skall utvidgas enligt ... föreslag”⁴⁴ ledde detta enbart till tillkomsten av en skyddszon omkring den gamla parken.

Några avslutande tankar om naturskyddspolitiken

Trots att Hamra nationalpark inte uppfyller internationella kriterier vad gäller storleken kan man inte komma överens om hur detta problem skall lösas. Uppenbart är att naturskyddet och Hamra kronoparks skyddshistoria inte kan skiljas från de ekonomiska, känslomässiga och vetenskapliga motiven. Med tiden genomgick Hamras betydelse för människorna som levde i och omkring den flera olika stadier. Först betydde området livsrum för de få människor som bosatte sig där, en källa till näring och virke. Med upptäckten av skogens värde i växande exporthandel blev urskogen en resurs, färdig att exploatera. Utvecklingen gick framåt där skogen och opåverkad natur blev värdefull för vetenskapen i högsta grad, ett föremål att bevara för de kommande generationer och att studera med hänsyn till den kommande ekonomiska nyttan man kunde dra av vetenskapens insikter. Efter det att skyddstanken etablerats i samhället i kamp mot ekonomiska och politiska hinder, upptäcktes att naturskyddet även är intressant i ekonomiskt hänseende, nämligen för en av de största nuvarande ekonomigrenarna: turismen och rekreationen.

Befolkningspolitik, exportpolitik, finanspolitik och naturskyddspolitik ledde till grundläggandet av Hamra nationalpark. Som en av de första nio parkerna av dess art i Sverige är den i min åsikt, trots sin ringa arealstorlek, ett viktigt tecken på den sig ändrande inställningen från exploateringsmentalitet till medvetandet om att naturen är något mycket skyddsvärt.

⁴³ S. Jerdén 1977, meddelande, s.2

⁴⁴ L. Schotte 1981, framställning, s.2

Litteraturlista

Aminoff, F.1928: Naturskydd. I: Wahlgren, A. & Schotte, G: Sveriges skogar och huru vi utnyttja dem. Lars Hökerbergs Förlag. Stockholm 1928

Andersson, Gunnar 1904: En månad i Hamra kronoparken. I: STF årsskrift 1904. Stockholm

Andersson, Gunnar & Henrik Hesselmann 1907: Vegetation och flora i Hamra kronopark. I: Meddelanden från statens skogsförsöksanstalt 4, 1907. Stockholm

Geete, Erik 1949: Hamra nationalpark. I: Natur i Dalarna. Stockholm

Grundsten, Claes: Sveriges nationalparker. Naturvårdsverket, Informationsenheten Solna 1983. ISBN 91-518-1711-X

Gustaf V. 5.: Kungl. Maj:ts nådiga skrifvelse till domänstyrelsen angående fastställande af gränserna för Hamra nationalpark i Gäfleborgs län. Stockholm slott den 5.maj 1911

Jerdén, Sven 1977: Meddelande om Hamra nationalpark. Domänverket Falu region, naturvårdssektion. 11.augusti 1977. Falun

Lönnberg, A.J.E.1912: Några ord om Hamra nationalpark. I: Sveriges natur, 1912

Odertz, Carl 1961: Hamra. Ur serien: Sveriges nationalparker. Kungl. Domänstyrelsen. Förlag Rabén och Sjögren. Stockholm

Schager, Nils 1928: Skogspolitik och skogslagstiftning i nyare tid. I: Wahlgren, A. & Schotte, G.: Sveriges skogar och huru vi utnyttja dem. Lars Hökerbergs Förlag. Stockholm 1928

Schotte, Lennart 1981: Framställning. Hamra nationalpark, förslag till utvidgning till statens naturvårdsverk. Domänverket konsernstaben, tjänsteställe markanvändning. 18.september 1981

Muntlig källa

Rolf Löfgren, Statens naturvårdsverk. Interview 17.april 1997

Bildmaterial

Omslagsida: Karta öfver Hamra kronopark. Efter W. Pettersson. Ur: Andersson & Hesselmann: Vegetation och flora i Hamra kronopark, s.36